

Crna Gora
VLADA CRNE GORE
**Ministarstvo za zaštitu ljudskih
i manjinskih prava**

S T R A T E G I J A

**za poboljšanje položaja
RAE populacije u Crnoj Gori
2008-2012**

(politika Vlade prema romskoj manjini)

Podgorica, oktobar 2007.god.

S t r a t e g i j a **za poboljšanje položaja** **RAE populacije u Crnoj Gori** **2008-2012**

(politika Vlade prema romskoj manjini)

Uvodne napomene

Za razliku od nacionalnih manjina i manjinskih naroda, kojima se detaljno bave i međunarodno pravo i crnogorsko zakonodavstvo, pitanje etničkih manjina, a Romi – RAE populacija, nesumnjivo uživaju takav status, sve do nedavno, skoro da nije zaokupljalo pažnju država i međunarodne zajednice u cijelini. Razlozi su brojni i različiti, ali nikako ne opravdavaju zanemarivanje ove populacije. Oni se svakako moraju uzeti u obzir prilikom razmatranja svakog koncepta i politike koji imaju za cilj poboljšanje položaja ove veoma ranjive grupe ljudi i njihove zaštite u skladu sa savremenim međunarodno-pravnim dokumentima i obavezama.

Kao i u većini drugih država u bližem i širem okruženju, Romi – RAE populacija su u Crnoj Gori bili i ostali marginalizovani i nezaštićeni, kao pojedinci i kao kolektivitet. Kao manjina bez matice, zanemarena grupa, Romi su u značajnoj mjeri isključeni iz glavnih tokova društvenog života i lišeni većine blagodeti savremene civilizacije. Ova grupacija je svakim danom sve ugroženija, što dovodi u pitanje kako njenu fizičku egzistenciju, tako i njen poseban etnički i kulturni identitet i tradiciju. Veoma visok procenat nepismenosti, veoma mali broj uposlenih, neadekvatni stambeni uslovi, socijalna neprihvaćenost sa reslovima etničkih stereotipija i predrasuda, neintegrisanost u načine življenja modernih društava, često mijenjanje mjesta boravka, te sam način života Roma, samo su neki od uzroka njihovog teškog položaja u društvu.

U godinama raspada jugoslovenske federacije, kada su etnički inspirisani ratovi dostizali kulminaciju u našem neposrednom okruženju, Crna Gora je uspjela da sačuva svoj unutrašnji mir i multietnički suživot. Ne samo da se uspjelo u sačuvanju unutrašnjeg mira, nego je Crna Gora u ovim teškim vremenima otvorila širom svoja vrata i postala utočištem kolonama izbjeglih i raseljenih lica. U jednom momentu, izbjeglička i raseljenička populacija je dostigla do broja od jedne četvrtine od ukupnog stanovništva Crne Gore. S obzirom na poznata ratna dešavanja na Kosovu i dolazak značajnog broja raseljenih lica romske populacije, ukupna socio-ekonomska situacija ove populacije se dodatno pogoršala.

Većina razloga za marginalizovan i težak položaj romske populacije proizilazi iz nedovoljne i neadekvatne pažnje, kako međunarodne zajednice u cijelini, tako i većine pojedinačnih država i društava za ovu grupu ljudi, a što je u principu uzrokovano tradicionalnim stereotipovima i predrasudama prema ovoj grupaciji, njenom specifičnom načinu života, kulturi i tradiciji. Zbog toga se svaka strategija i politika u cilju poboljšanja njihovog položaja i uključenja u društvene tokove neizostavno mora temeljiti na zajedničkoj akciji i naporima svih ovih aktera, međunarodne zajednice, državnih struktura i civilnog društva.

Vlada RCG je u januaru 2005. godine usvojila dokument pod nazivom **Akcioni plan za implementaciju "Dekade uključenja Roma 2005 -2015" u Republici Crnoj Gori** u kome se obavezala da preduzme neophodne korake u cilju opšteg poboljšanja položaja romske populacije i većeg stepena integracije i socijalizacije ove grupe u crnogorsko društvo, što je konkretan doprinos realizaciji Dekade romske inkluzije u Crnoj Gori. Ovaj dokument i aktivnosti u cilju njegove implementacije su sastavni dio širih društvenih napora i aktivnosti, odnosno projekta u borbi protiv siromaštva u Crnoj Gori, jer je romska populacija najviše zastupljena među siromašnim licima u Crnoj Gori.

Ovaj dokument je izrađen u saradnji sa međunarodnim organizacijama i nevladinim sektorom u Crnoj Gori. Zasnovan je na međunarodnim standardima o ljudskim pravima koji su postali dio unutrašnjeg pravnog sistema Crne Gore, posebno onim sadržanim u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Međunarodnoj konvenciji o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodnoj konvenciji o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodnoj konvenciji o pravima djeteta, Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina Savjeta Evrope.

Važno je napomenuti da **Akcioni plan**, kao jedan od važnijih dokumenta posvećen Romima u Crnoj Gori, obuhvata ne samo domicilne Rome, već i Rome – RAE populaciju, koji imaju status interno raseljenih lica (izbjeglica) sa Kosova, bez obzira kako se oni etnički deklarišu – kao Romi, Egipćani ili Aškalije, koji su, zbog specifičnih uslova, nesumnjivo najugroženija grupa ljudi na teritoriji Crne Gore.

Crna Gora je pokazala nominalnu spremnost da preduzme neophodne mjere u cilju poboljšanja položaja romske populacije, boljeg uključenja u društvene tokove, smanjenja diskriminacije i siromaštva. Pored učinjenih napora i određenih rezultata koji su ostvareni u proteklom dvogodišnjem periodu u ovom kontekstu, nažalost nije došlo do bitnije pozitivne promjene ukupnog socijalnog i ekonomskog položaja romske populacije u Crnoj Gori.

Obaveza poboljšanja položaja Roma – RAE populacije i usvajanje konkretnih, operativnih, realno primjenjivih i ostvarivih državnih i društvenih mjera u formi posebne Strategije, proizilazi prije svega iz obavezujućih međunarodno-pravnih standarda o ljudskim pravima koji su sastavni dio unutrašnjeg pravnog sistema Crne Gore, odnosno njihove konkretne implementacije na ovu ugroženu i marginalizovanu grupu ljudi. Nadalje, Strategija je neophodan metod konkretizacije i implementacije Akcionog plana Dekade uključenja Roma, u narednom četvorogodišnjem periodu. Konačno, usvajanje Strategije proizilazi iz širih političkih obaveza Crne Gore, sada nezavisne države, na putu

njenih euro-atlantskih integracija, posebno preporuka Savjeta Evrope o politici prema Romima i nomadima, usvojenim u Bukureštu maja 2006. godine.

U tom kontekstu Strategija predstavlja skup konkretnih mjera i aktivnosti u narednom četvorogodišnjem periodu pravnog, političkog, ekonomskog, socijalnog, urbanističko-komunalnog, obrazovnog, kulturno-informativnog, zdravstvenog i svakog drugog neophodnog karaktera, njihovih nosilaca, rokova i finansijskih troškova, prije svega organa Vlade Crne Gore, u cilju opšteg poboljšanja položaja romske populacije i njene bolje integracije u društvene tokove Crne Gore. Iako je odgovornost Vlade u ovom kontekstu primarna i odlučujuća, implementacija Strategije zahtijeva koordinirane, udružene i sinhronizovane napore i aktivnosti, na finansijskom i svakom drugom planu, međunarodne zajednice, oličene prije svega u Savjetu Evrope, OEBS-u i EU, i organizovanog civilnog sektora u Crnoj Gori, posebno različitih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom i unapređenjem ljudskih i manjinskih prava.

Strategija kao dio politike zaštite manjina

Strategija je sastavni dio politike zaštite i unapređenja manjinskih prava u Crnoj Gori, što je od ogromnog značaja za stabilnost i prosperitet Crne Gore, kao stare multi-etničke i multi-konfesionalne države i društva. Strategija znači konkretnu primjenu međunarodno-pravnih i na njima zasnovanih ustavnih i zakonskih standarda koji se odnose na ljudska i manjinska prava.

U tom smislu, zaštita i unaprijeđenje položaja Roma –RAE populacije kao izuzetno ugrožene manjine, priiilazi iz obaveza koje propisuju Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Evropska socijalna povelja, Okvirna konvencija Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, mnogobrojne konvencije o zabrani različitih oblika diskriminacije – rasne, u obrazovanju, prema ženama, deci, na radu i u vezi radnih odnosa, različita pravila tzv. **mekog prava** iz djelokruga UN, OEBS-a, Savjeta Evrope, poput Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih ili jezičkih manjina iz 1992.godine, Kopenhaških principa iz djelokruga OEBS-a, raličitih preporuka Savjeta Evrope iz ove problematike.

Konkretnije, za zaštitu manjina na univerzalnom planu je posebno važan čl.27 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koji pripadnicima manjina garantuje pravo na upotrebu sopstvenog jezika, ispovjedanja vjere i uživanja sopstvene kulture, individualno i u zajednici sa drugim članovima grupe. Takođe su značajne odredbe članova 2, 3, 26 ovog međunarodnog ugovora koje se odnose na zabranu diskriminacije.

Na regionalnom planu su nesumnjivo najvažniji akti Savjeta Evrope, Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina iz 1995. godine, Povelja o regionalnim i/ili manjinskim jezicima iz 1992. godine, odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i to čl.8 koji se odnosi na poštovanje privatnog i porodičnog života, čl.14 koji se odnosi na zabranu diskriminacije po pitanju prava propisanih Konvencijom i Protokol br.12 koji predviđa opštu zabranu diskriminacije. Savjet Evrope je takođe

usvojio brojne preporuke o statusu i zaštiti romske populacije koji odražavaju i politički osnažuju pravne standarde sadržane u predhodno pomenutim instrumentima, posebno različite mjere afirmativne akcije na obrazovnom, socijalnom i anti-diskriminacionom planu. U skladu sa ovim preporukama romska populacija se suštinski smatra **evropskom etničkom manjinom**.

U okvirima OEBS-a, pored Kopenhaških principa, veoma razvijene aktivnosti Visokog komesara za nacionalne manjine, njegove preporuke, kao i završni akti konferencija KEBS-OEBS predstavljaju važne standarde za tumačenje, primjenu i poštovanje manjinskih, a time dakako i prava romske populacije.

Ustav Crne Gore inkorporira sve pomenute međunarodno-pravne standarde o zaštiti ljudskih i manjinskih prava u unutrašnji pravni sistem Crne Gore. To se posebno odnosi na odredbe o zabrani svih oblika diskriminacije, jednakosti pred zakonom, jednakosti mogućnosti – šansi, zabrani širenja svih oblika mržnje i naročito odredbe o setu dopunskih – dodatnih prava za pripadnike nacionalnih, etničkih, jezičkih i drugih manjina i manjinskih zajednica, na političkom, ekonomskom, vjerskom, kulturnom, socijalnom i obrazovnom planu.

Nedavno usvojeni Zakon o manjinskim pravima i slobodama dodatno razrađuje čitav set individualnih, ali i kolektivnih prava za pripadnike manjina i manjine kao kolektivitete. U tom kontekstu Zakon predviđa različite mjere **afirmativne akcije** u različitim sferama društvenog i političkog života, kako bi se manjinama omogućila jednakost uslova i šansi u cilju njihove **integracije bez asimilacije** u crnogorsku državu i društvo. Posebno je značajno da Zakon predviđa formiranje posebnih političkih i društvenih tijela – **manjinskih savjeta** – koji predstavljaju manjine u odnosu na državnu vlast i kao kolektiviteti se brinu o primjeni i zaštiti propisanih ljudskih i manjinskih prava. U tom kontekstu postoje svi normativno – pravni preduslovi za punu zaštitu i znatno poboljšanje ukupnog položaja romske populacije u Crnoj Gori.

Romi – RAE populacija, predstavljaju specifičnu – **evropsku** – etničku manjinu, jer se nijesu nacionalno – državno-pravno konstituisali i nemaju državu maticu. Kako pomenuti međunarodno-pravni i crnogorski propisi predviđaju, zaštita manjina pretpostavlja obavezu Crne Gore da pripadnicima manjina obezbjedi sva prava koja uživaju svi građani Crne Gore, uz posebnu obavezu da se manjinama osiguraju dodatna prava, kako bi se očuvale njihove specifičnosti – identitet, jezik, kultura, vjera, tradicija, način života.

Principi zabrane diskriminacije i jednakosti pred zakonom su osnovni preduslovi za uživanje svih ljudskih i manjinskih prava, ali nijesu dovoljni za obezbjeđenje faktičke jednakopravnosti manjine sa većinom, posebno za zaštitu posebnog manjinskog identiteta. Zbog toga pomenuti međunarodno-pravni standardi predviđaju institut priznavanja dodatnog seta prava pripadnicima manjina, koji se naziva **afirmativna akcija-preferencijalni tretman-pozitivna diskriminacija**. Ovaj koncept, kao međunarodno-pravni standard, posebno u okvirima Savjeta Evrope, se odnosi na nacionalne, etničke, rasne, vjerske, jezičke, kulturne manjine. Svodi se na priznavanje izvjesnih prava u većem obimu od prava koja se priznaju većinskom stanovništvu na osnovu opštih pravila međunarodnog prava o zaštiti ljudskih prava. To su tzv. **dodatna**

prava, koja se priznaju da bi se ispravile istorijske nepravde, zaštitio identitet i omogućila faktička jednakopravnost položaja manjinskog stanovništva sa većinskim.

Mjere afirmativne akcije odnose se na pripadnike manjina, dakle na domicilno stanovništvo koje se od većine razlikuje po objektivnim kriterijumima (jezik, vjera, porijeklo, kultura, nacionalna pripadnost), brojčano je u manjini, u nedominantnom društvenom položaju, a čiji članovi izražavaju želju i solidarnost da pripadaju toj manjini i da očuvaju svoje posebnosti. Tako se u praksi manjinama priznaju dodatna prava iz različitih oblasti: obrazovanja – zagarantovane kvote za upis u škole i na univerzitete; prava političkog predstavljanja – zagarantovani mandati u zakonodavnim tijelima; ekonomske i socijalne problematike – ekskluzivno bavljenje određenim zanimanjima; kulturnih prava – kulturne autonomije, posebne institucije kulture, itd.

Zaštita i unaprijeđenje položaja romske manjine u Crnoj Gori pretpostavlja prije svega preduzimanje niza mjera afirmativne akcije, u skladu sa pomenutim standardima, posebno Zakonom o manjinskim pravima i slobodama, u različitim društvenim oblastima: statusno-pravnoj, budžetsko-finansijskoj, prosvjetno-kulturnoj, zdravstvenoj, ekonomsko-socijalnoj, komunalno-stambenoj i svakoj drugoj u zavisnosti od konkretnih potreba ove zajednice.

U tom cilju Vlada će institucionalno, funkcionalno i finansijski obezbjediti punu i nediskriminatornu primjenu ovog (Zakona o manjinskim pravima i slobodama), ali i svih ostalih zakona koji su neophodni za ostvarenje ciljeva ove Strategije. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava će pripremiti plan i program primjene ovog zakona u skladu sa mjerama iz ove Strategije za naredni četvorogodišnji period.

Vlada RCG će preko posebnog tijela za implementaciju ove Strategije i Ministarstva za ljudska i manjinska prava obezbjediti funkcionalnu saradnju i koordinaciju svih državnih organa, posebno ministarstava finansija, prosvjete i nauke, kulture, sporta i medija, zdravstva, rada i socijalnog staranja, unutrašnjih poslova i javne uprave, pravde, ekonomskog razvoja, organa lokalne samouprave na čijim područjima žive pripadnici romske populacije, kao i nevladinog sektora uključenog u primjenu ove Strategije. U svim pomenutim ministarstvima najmanje po jedan službenik ranga savjetnika, će pratiti aktivnosti ostvarivanja usvojenih mjera ove Strategije. U ministarstvima za ljudska i manjinska prava, prosvjete i nauke i kulture, medija i sporta, ove poslove će, shodno zakonskim mogućnostima, obavljati lica romske nacionalnosti.

Razlozi za usvajanje Strategije

Usvajanje Strategije za Rome - RAE nalažu brojni razlozi istorijske, pravno-političke, ekonomsko-socijalne, kulturološke, humanitarne prirode i djelimično su navedeni u uvodnim napomenama, ali ih je neophodno preciznije elaborirati.

Usvajanje Strategije predstavlja prvi korak u prihvatanju i sprovođenju suštinski nove politike prema romskoj populaciji države Crne Gore i društva u cijelini, koja treba da rezultira kvalitativnim poboljšanjem položaja ove grupe ljudi i njihovom integracijom u savremene društvene tokove.

Nadalje, usvajanje Strategije znači stvaranje neophodnih pretpostavki za primjenu osnovnih ljudskih prava u odnosu na ovu manjinu, individualno i kolektivno. Građani romske pripadnosti su bili i, nažalost, još uvijek su izloženi marginalizaciji i otežanom pristupu ne samo osnovnih ljudskih prava i sloboda, nego i nekih elementarnih ljudskih potreba. Ovo se posebno odnosi na pojedina važna ekonomska, socijalna i kulturna prava, ali i na ukupan socio-ekonomski položaj ove populacije, koji se bez pretjerivanja može opisati kao konstantno lišavanje i isključenje svih koristi i dobrobiti savremene države i društva.

U tom kontekstu Strategija predstavlja skup operativnih, realno-primjenjivih mjera i aktivnosti koje u doglednom – četvorogodišnjem periodu, trebaju da stvore neophodne preduslove za primjenu osnovnih ljudskih prava i sloboda u odnosu na ovu populaciju, da bi se obezbjedio njen ravnopravan tretman sa ostalim građanima i kako bi se ona postepeno integrisala u crnogorsko društvo.

Dosada preduzete mjere i aktivnosti u ovom cilju rezultirale su značajnim i vidnim, ali ne dovoljnim pozitivnim promjenama. Iako su postignuti određeni rezultati u primjini Akcionog plana Dekade Romske inkluzije u Crnoj Gori, posebno po pitanju osnovnog obrazovanja romske djece, suštinskih pomaka u pogledu poboljšanja ukupnog položaja romske zajednice kao kolektiviteta još uvijek nema.

Ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i ukupno poboljšanje položaja Roma – RAE ima i višestruke koristi za ukupno crnogorsko društvo. Uravnotežen ekonomski i socijalni razvoj, dodatni su stimulans za težnju Crne Gore kao multietničke demokratske države ka širim integrativnim procesima.

Konačno, dalje zadržavanje postojećeg položaja romske populacije kao podređene i diskriminisane grupe predstavlja ne beznačajne socio-kriminološke i bezbjedonosne rizike kako za romsku zajednicu, tako i za crnogorsku državu i društvo u cijelini. Dobro je poznato da diskriminatoran, marginalizovan i bezperspektivan društveni položaj predstavlja pogodno tlo za razvoj individualnog i organizovanog kriminala, asocijalna ponašanja i socijalno otuđenje.

Struktura Strategije

U strukturalno – funkcionalnom smislu Strategija obuhvata sljedeće sastavne dijelove ili cijeline:

- Osnovne informacije o postojećem stanju Romske populacije;
- Ciljeve i namjere;
- Područja djelovanja;
- Prioritete;
- Metode implementacije;
- Trajanje;
- Mehanizme evaluacije;
- Zadatke različitih državnih i društvenih činilaca.

Osnovne informacije o postojećem stanju romske populacije

Neke evropske države, u bližem i širem okruženju, su izradile zvanične, jedinstvene i sveobuhvatne istraživačke dokumente statističko-analitičke prirode sa relevantnim podacima i informacijama o romskoj populaciji. Tako na primjer Mađarska ima *Tabajdijev izvještaj*, Češka *Bratinkin izvještaj*, Slovačka *Detaljni izvještaj komesara za Rome*, Poljska *Detaljni izvještaj Ministarstva za nacionalne manjine- kancelarije za Rome*. Postojanje ovakvog dokumenta je važan preduslov za izradu i posebno primjenu svake politike i strategije namjenjene poboljšanju položaja ove veoma ugrožene i ranjive populacije. Postojanje adekvatne baze podataka u ovom smislu u velikoj mjeri olakšava praćenje i evaluaciju postignutih rezultata i poboljšanja u primjeni strategije, kao i preduzimanje neophodnih korekcija i izmjena.

Relevantni i prilično pouzdani podaci o stvarnom položaju i uslovima u kojima žive Romi – RAE populacija u Crnoj Gori postoje, iako Crna Gora nema jedinstven dokument ovakve prirode. Ovi podaci su u znatnoj mjeri nesistematizovani, sadržani u različitim dokumentima, kao rezultat odvojenih istraživanja i posmatranja, ponekad zastareli i međusobno kontradiktorni, oni predstavljaju više nego solidnu osnovu za izradu Strategije. Ovi podaci su sadržani prije svega u *Akcionom planu Dekade uključenja Roma 2005-2015 u RCG, Strategiji razvoja i smanjenja siromaštva Vlade RCG, Istraživanju o domaćinstvima Roma, Aškelja i Egipćana, izbjeglica i interno raseljenih lica-Instituta za strateške studije i prognoze iz Podgorice, Podacima Komesarijata za raseljena lica RCG (Zavoda za izbjeglice), dokumentima misija OEBS-a i UNICEF-a u Crnoj Gori o problemima Romske populacije, izvještajima, istraživanjima i nalazima pojedinaca, različitih nevladinih organizacija, posebno romskih, koji se odnose na ovu problematiku.*

U svakom slučaju, izrada zvaničnog i jedinstvenog dokumenta sa svim relevantnim statističko-analitičkim podacima o romskoj populaciji u Crnoj Gori, koji će se peridično ažurirati, je jedan od najvažnijih preduslova za primjenu, odnosno ocjenu o uspjehnosti primjene Strategije za poboljšanje položaja Roma - RAE u Crnoj Gori.

Prema postojećim podacima iz posljednjeg popisa u Crnoj Gori, 2601 lice se izjasnilo da pripada romskoj nacionalnosti ili 0,42 % od ukupnog stanovništva. Populacija Egipćana broji 225 lica, odnosno 0.04 % od ukupnog stanovništva, dok romskim kao maternjim jezikom govori 2602 lica. Prema nezvaničnim podacima baziranim na različitim sociološkim istraživanjima nevladinih organizacija, Roma - RAE u Crnoj Gori ima preko 20 hiljada, od kojih većina ne posjeduje lične dokumente, niti su pravno registrovani. Najveći broj stanuje u prigradskim naseljima centralnog i primorskog dijela Crne Gore, dok ih u većine opština na sjeveru države skoro nema. Raseljenih lica RAE populacije, uglavnom sa Kosova, u Crnoj Gori ima 4316, što čini oko 26 % od ukupnog broja raseljenih lica u Crnoj Gori.

Najveći broj pripadnika romske nacionalne manjine živi u uslovima ekstremnog siromaštva i veoma lošeg standarda, posebno u zdravstveno-higijenskom smislu, ne posjeduje lična dokumenta, nema zdravstveno i socijalno osiguranje, izuzetno je lošeg obrazovanja. Značajan broj ne poznaje službeni jezik, a mali broj ima završeno osnovno obrazovanje, sa veoma ograničenim mogućnostima da stekne više obrazovanje od osnovnog. Većina je nezaposlena, a zaposleni obavljaju najmanje kvalifikovane i

plaćene poslove ili minimalne zarade obezbjeđuju obavljanjem samoukih vještina i zanata, što ih dovodi u krajnje nezavidan i nekonkurentan položaj na tržištu rada.

Zbog toga je osnovni zadatak ove Strategije da se urgentnim mjerama afirmativne akcije od strane Vlade u saradnji sa civilnim sektorom i međunarodnom zajednicom, stvore neophodni obrazovno-kulturološki i socio-ekonomski uslovi za uživanje osnovnih ljudskih i manjinskih prava ove populacije, individualno i kolektivno, i tako omogućiti njeno postepeno integrisanje u društvene tokove. Ovo svakako, uz očuvanje specifičnog identiteta i kulture ove izuzetno ugrožene i marginalizovane grupe ljudi. Osnovna pretpostavka u ovom kontekstu je realna i na dijelu iskazana spremnost da se pripadnici romske nacionalnosti tretiraju bez predrasuda i jednakopravno, kao i ostali građani Crne Gore.

Dugoročni zadaci i ciljevi Strategije

Kao što je već istaknuto osnovni cilj strategije je stvaranje uslova za primjenu i primjena osnovnih ljudskih i manjinskih prava u odnosu na romsku populaciju, individualno i kolektivno, kako bi se suštinski i kvalitativno poboljšao sveukupan društveni, kulturni, socio-ekonomski i svaki drugi položaj ove grupe građana Crne Gore. Na taj način će se omogućiti postepena integracija romske manjine i zajednice u društvene tokove Crne Gore, što će biti dugotrajan i složen proces.

Integracija romske populacije nadalje uključuje uspostavljanje novih društveno-kulturoloških odnosa prema romskoj manjini i zajednici oličenih u specifičnom vidu miroljubive koegzistencije sa većinskim stanovništvom i eliminisanje tradicionalnih predrasuda i stereotipova karakterističnih za odnos prema romskoj populaciji, nažalost ne samo u Crnoj Gori.

Sastavni dio pomenutih zadataka i ciljeva Strategije je eliminisanje, odnosno svođenje na najmanju moguću mjeru svih vidova diskriminacije i nejednakosti kojim je ova populacija dugotrajno i brutalno izložena, a koji su glavni uzrok postojećeg, veoma lošeg i nedopustivog stanja ove zajednice. U korelaciji sa ovim ciljem je suštinsko poboljšanje socio-ekonomskog položaja Roma - RAE, koje je moguće ostvariti samo uz istovremeno eliminisanje diskriminacije i nejednakosti i preduzimanjem odgovarajućih mjera afirmativne akcije na ovom kontekstu. Tako bi se postepeno, u doglednom vremenskom periodu stvorili uslovi za obezbjeđenje jednakosti šansi, odnosno mogućnosti, posebno na tržištu rada za pripadnike romske populacije, što je takođe jedan od važnih dugoročnih ciljeva Strategije.

Konačno, mada ne i najmanje važno, značajan cilj Strategije, koji je sastavni dio globalne manjinske politike Crne Gore, je očuvanje, afirmacija i dalje unaprijeđenje specifične i osobene romske kulture i identiteta. Poboljšanje položaja i postepena integracija romske manjine i zajednice u društvene tokove Crne Gore ne smije da ide na uštrb kulture i identiteta ove zajednice. To je i imperativna obaveza iz Zakona o manjinskim pravima i slobodama, koji se zasniva na filozofsko-pravnom i kulturološko-politikološkom konceptu ***integracije bez asimilacije***.

Ostvarenje ovih ciljeva nalaže preduzimanje niza sveobuhvatnih, kontinuiranih, uzajamno povezanih mjera i aktivnosti koje podrazumjevaju **poštovanje, zaštitu i stvaranje uslova** za primjenu osnovnih ljudskih prava i sloboda za sve pripadnike romske manjine, individualno i kolektivno. Uz čvrstu i nedvosmislenu, stvarnu opredjeljenost, odnosno jasno izraženu političku volju, prije svega Vlade i odgovarajuću finansijsku podršku, kako Vlade tako i međunarodne zajednice, početak ostvarenja ovih dugoročnih ciljeva Strategije moguće je očekivati u narednom četvorogodišnjem periodu.

Kratkoročni ciljevi i zadaci Strategije

Osnovni kratkoročni cilj Strategije je institucionalizacija državne politike Crne Gore prema romskoj populaciji u skladu sa mjerama iz Strategije u cilju njene konkretne i realne primjene, u narednom četvorogodišnjem periodu. U skladu sa usvojenim mjerama, Vlada kao cjelina i odgovarajuća ministarstva posebno, kao i organi lokalne samouprave, u saradnji sa određenim nevladinim organizacijama, usvojiće planove i programe aktivnosti u cilju primjene propisanih mjera. Vlada će preduzeti sve neophodne kadrovske, funkcionalne i strukturalne mjere u cilju obezbjeđenja pune primjene Strategije, kao i mehanizme nadzora nad tim aktivnostima.

U tom kontekstu Vlada će formirati posebnu grupu – Komisiju za primjenu Strategije na nivou Vlade i interresorske radne grupe na nivou nadležnih ministarstava za najvažnije oblasti akcije, odrediti specijalne povjerenike u odgovarajućim ministarstvima, javnim službama i organima lokalne samouprave koji će neposredno odgovarati Komisiji i Vladi za sprovođenje Strategije. Komisija utvrđuje plan i program aktivnosti za primjenu Strategije za svaku godinu, uključujući i pilot projekte za različite oblasti, nadzire njihovo ostvarivanje, ocjenjuje postignute rezultate i predlaže promjene i dopune Strategije na godišnjem nivou. Predstavnici Roma - RAE i romskih nevladinih organizacija biće adekvatno zastupljeni u ovim tijelima na nivou Vlade, radnim grupama ministarstava i organa lokalne samouprave.

Vlada će obezbjediti budžet za svaku godinu primjene Strategije iz sopstvenih izvora i iz odgovarajućih fondova međunarodne zajednice. Za prvu godinu implementacije ovog dokumenta, Vlada će, preko Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, obezbjediti 400.000 eura. Pored toga, za projekte iz ove Strategije obezbjediće se dodatna sredstva u okviru planiranih budžetskih sredstava drugih ministarstava. Težnja Vlade će ići u pravcu da svake godine izdvoji 0,2 % od ukupnog budžeta za finansiranje aktivnosti predviđenih Strategijom. Zbog položaja u kome se nalazi romska populacija, posebno stepena siromaštva i isključenosti iz društvenih tokova, Strategija će se finansirati neposredno iz budžeta. Pored ovih sredstava, Vlada će obezbjediti i dodatna sredstva od međunarodnih organizacija i donatora specijalizovanih za ove namjene. Jasna opredjeljenost Vlade da svake godine izdvaja određenu sumu sredstava za romsku manjinu suštinski legitimise zahtjeve Vlade u odnosu na međunarodnu zajednicu, za ove namjene.

Rukovodni principi Strategije

Izrada i primjena Strategije počiva na sljedećim bazičnim principima, inače razvijenim u praksi zaštite ljudskih i manjinskih prava, posebno ugroženih, isključenih i marginalizovanih grupa i populacija:

- princip jednakosti, odnosno jednakosti mogućnosti i nediskriminacije;
- princip integracije bez asimilacije;
- princip afirmativne ili pozitivne akcije;
- princip pomoći i samopomoći ugroženim građanima i grupama u nepovoljnom socijalnom položaju;
- princip uzajamnog partnerstva Vlade, civilnog društva i Roma - RAE, odnosno participacije romskih organizacija u izradi i primjeni Strategije;
- princip socijalne solidarnosti ili miroljubive koegzistencije manjine i većine;
- princip podjeljene odgovornosti glavnih aktera izrade i primjene Strategije;

Svi ovi principi su međusobno povezani, međuzavisni, u stanju visoke uzajamne korelacije, što znači da se ciljevi i zadaci Strategije mogu ostvariti samo njihovom integralnom primjenom. To je potpuno logično i opravdano s obzirom na faktičko stanje romske populacije u Crnoj Gori i nužnost preduzimanja urgentnih i efektivnih mjera u cilju saniranja takvog stanja i stvaranja dugoročnih uslova da Romi - RAE počnu ostvarivati osnovna ljudska i manjinska prava, kao i svi ostali građani Crne Gore.

Konceptualni pristupi i ciljne grupe Strategije

Usvajanje Strategije predstavlja prvi korak u novoj politici Vlade prema romskoj populaciji u cilju poboljšanja opšteg položaja ove ugrožene i diskriminisane grupe i stvaranja uslova za uživanje osnovnih ljudskih prava Roma - RAE u Crnoj Gori, a u kontekstu ostvarenja dugoročnijih ciljeva predviđenih *Akcionim planom Dekade uključenja Roma 2005-2015 u Crnoj Gori*. U širem socio-kulturološkom kontekstu, Strategija znači početak promjene odnosa cjelokupne društvene zajednice prema romskoj manjini i njihovim problemima, posebno u kontekstu napuštanja tradicionalnih predrasuda i stereotipova većine prema ovoj populaciji, njihovom načinu života, kulturi, tradiciji.

Strategije se zasniva na nekoliko osnovnih konceptualnih pristupa. Prije svega na *sveobuhvatno-sektorskom pristupu*, koji je dominantan, jer je samo na taj način, odnosno usklađenim i integrisanim djelovanjem Vlade, odgovarajućih ministarstava, organa lokalne samouprave i nevladinog sektora moguće ostvariti konkretne, pozitivne efekte u primjeni Strategije. Ovaj pristup uključuje sa jedne strane određen stepen centralizovane kontrole nad aktivnostima primjene Strategije od strane Vlade i nadležnih ministarstava, ali i visok stepen samostalnosti i kreativne autonomnosti lokalnih i nevladinih aktera.

Modaliteti ovih odnosa odrediće se prilikom izrade konkretnih programa djelovanja u prioritetnim oblastima primjene Strategije. Sveobuhvatno-sektorski pristup nadalje znači primarnu odgovornost Vlade za ostvarivanje rezultata Strategije, ali i dopunsku odgovornost ostalih aktera Strategije u skladu sa konkretnim nadležnostima i

zaduženjima. Ovaj pristup podrazumjeva metode **centralizacije, subordinacije, koordinacije i partnerstva** u primjeni Strategije, što zavisi od konkretnih aktivnosti u prioritetnim sferama djelovanja.

Strategija se nadalje zasniva na *pristupu zaštite ljudskih i manjinskih prava* pripadnika romske populacije pojedinačno i romske zajednice kao kolektiviteta, što je već elaborirano, a što Strategiji dodatno pojačava legitimitet. Zahtijevi za ispunjenjem osnovnih ljudskih i manjinskih prava romske populacije u suštinskom smislu determinišu i opravdavaju zadatke, ciljeve, mjere i troškove Strategije. U širem kontekstu dio ovog pristupa je i *socio-ekonomski pristup*, koji preferira Vlada, kojim se dugoročno stvaraju uslovi obezbjeđenja jednakosti mogućnosti za pripadnike romske zajednice, što je sastavni dio ukupnog soci-ekonomskog razvoja i prosperiteta Crne Gore.

Osnovna ciljna grupa prema kojoj je Strategija usmjerena-adresirana, je romska populacija, odnosno romska manjinska zajednica, kao veoma ugrožena i diskriminisana grupa ljudi, građana Crne Gore. U ovom smislu romska zajednica je dvostruko legitimisana; *pasivno* – kao uživalac pomoći i mjera afirmativne akcije od strane Vlade i čitavog društva u cilju prevazilaženja postojećeg stanja ekstremnog siromaštva, ugroženosti i socijalne isključenosti; *aktivno* – kao ravnopravan akter i punopravan učesnik-partner Vladi i ostalim akterima u procesima primjene i realizacije osnovnih ciljeva i zadataka Strategije.

Strategija je adresirana i prema većinskoj zajednici, odnosno institucijama države, društva, lokalne samouprave, relevantnim grupama i pojedincima, posebno iz onih društvenih oblasti u kojima su locirani prioritetni ciljevi Strategije, kao što su obrazovanje, zdravstvo, urbanističko-komunalne djelatnosti, mediji, sudski sistem, policija i dr.

Prioritetne oblasti djelovanja, neophodne mjere, nosioci aktivnosti, rokovi i troškovi

S obzirom na postojeće stanje socijalne isključenosti, lišavanja osnovnih ljudskih prava i potreba, ugroženosti, siromaštva i diskriminacije romske populacije, Vlada će u saradnji sa nevladinim sektorom preuzeti odgovarajuće urgentne i sveobuhvatne mjere u sljedećim društvenim oblastima:

1. Zvanična statistika, baza podataka o broju, položaju, uslovima života i glavnim problemima Romske populacije;
2. Pravni status, zabrana diskriminacije, registracija, lična dokumenta;
3. Obrazovanje, očuvanje kulture i tradicije romske manjine;
4. Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa;
5. Zdravlje i zdravstvena zaštita;

6. Socijalna i dječija zaštita
7. Uslovi stanovanja i života
8. Političko predstavljanje Romske populacije.

1. Baza podataka o romskoj populaciji

Vlada se obavezuje da u periodu od 6 do 9 mjeseci od usvajanja Strategije obezbjedi izradu zvaničnog, statističko-analitičkog dokumenta sa relevantnim podacima o broju Roma - RAE u Crnoj Gori, njihovoj starosnoj, polnoj, obrazovnoj strukturi, uslovima života, problemima i svim drugim relevantnim podacima neophodnim za poboljšanje i unaprijeđenje njihovog položaja, odnosno primjenu mjera Strategije. Nosilac aktivnosti je Republički zavod za statistiku-MONSTAT, uz pomoć odgovarajućih ministarstava (Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinski prava posebno) i romskih nevladinih organizacija. Budžet za ovu aktivnost iznosi 5% od godišnjeg izdvajanja Vlade za primjenu Strategije.

2. Pravni status – zabrana diskriminacije, registracija, lična dokumenta

Kao što je već istaknuto, romska populacija u Crnoj Gori je izložena različitim oblicima otvorene ili prikrivene diskriminacije, odnosno nejednakog tretmana, kako po pitanju građanskih i političkih, tako još više po pitanju većine ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, a posebno u odnosu na jednakost mogućnosti. Zabrana diskriminacije u odnosu na romsku populaciju, s obzirom na njen položaj, suštinski znači pravo na različit – povoljniji tretman, oličen u mjerama afirmativne, pozitivne akcije od strane Vlade i čitavog društva.

Pored postojeće, solidne pravne osnove za eliminisanje diskriminacije, neophodno je u roku od dvije godine usvojiti opšti Zakon o zabrani diskriminacije i obezbjeđenju jednakosti mogućnosti, sa dodatnim garancijama za manjine, posebno vrlo ugrožene, kao što je romska populacija. Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava i druga nadležna ministarstva se obavezuju da u okviru redovnih aktivnosti izrade godišnje planove i programe primjene i evaluacije primjene mjera afirmativne akcije predloženih ovom Strategijom, kao i da u tom cilju izvrše promjenu i prilagođavanje odgovarajućih propisa iz svoje nadležnosti.

S obzirom da većina pripadnika romske manjine nije adekvatno upoznata sa pravima koja im pripadaju, načinima njihovog ostvarenja, pravnim lijekovima i procedurama, posebno na planu zabrane diskriminacije u konkretnim slučajevima, Vlada će formirati posebnu Kancelariju za besplatnu pravnu pomoć građanima romske nacionalnosti. Najpogodnije rješenje u ovom kontekstu bi bilo da se neka poznata advokatska kancelarija angažuje od strane Vlade na ovim poslovima. U okviru kancelarije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda – Ombudsmana dobro bi bilo angažovati najmanje jednog

službenika – ranga savjetnika - da posebno pratiti problematiku poštovanja i zaštite ljudskih prava romske manjine.

U ovom kontekstu, vrlo je značajno pitanje pravnog statusa, nepoznatog ali sigurno velikog broja pripadnika romske zajednice, odnosno njihove građansko-pravne registracije kao subjekata prava. To je neophodna normativna pretpostavka za korišćenje prava iz socijalnog, ekonomskog, građansko-političkog i kulturnog područja, posebno predloženih mjera afirmativne akcije. Mnogi Romi nijesu niđe pravno registrovani, nemaju nikakva lična dokumenta, što de facto znači da nijesu subjekti prava i da mnoga elementarna prava i osnovne ljudske potrebe mogu ili teško mogu da ostvare.

U cilju eliminisanja preovlađujućih predrasuda i stereotipa u odnosu na romsku manjinu, njenu kulturu i tradiciju, Vlada (Uprava za kadrove) će organizovati posebne programe obuke za službenike i funkcionere, posebno za ona lica koja po prirodi svoga posla dolaze u kontakt sa romskom populacijom.

Vlada, odnosno odgovarajući organi Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave, se obavezuju da će u roku od tri do pet godina od usvajanja Strategije, shodno važećoj zakonskoj regulativi, za Rome koji su crnogorski državljani i stalno nastanjeni u Crnoj Gori izvršiti prijavu prebivališta i izdavanje ličnih dokumenata. Za Rome koji nijesu crnogorski državljani, a stalno su nastanjeni u Crnoj Gori, prvo treba urediti pitanje nastanjenja i potom izdavanje dokumenta za strance. U oba slučaja prethodilo bi razrješenje pitanja u vezi upisa u evidenciju rođenih i državljana. Ova aktivnost će se osmisliti i konkretno realizovati uz aktivno učešće i punu saglasnost romske populacije, odnosno njihovih predstavnika i nevladinih organizacija. U tom cilju, odmah nakon usvajanja Strategije, formiraće se na lokalnom nivou, na nivou opština, komisije sastavljene od službenika Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave, organa lokalne uprave, centara za socijalni rad i romskih nevladinih organizacija, koje će obaviti ove aktivnosti.

Ostvarenje ovog zadatka nikako ne smije poprimiti karakter prinudne akcije državnih organa u odnosu na Romsku populaciju. Suprotno, ove aktivnosti se moraju sprovesti krajnje dobrovoljno uz naglašenu edukativno-propagandnu kampanju o značaju pravne registracije i ličnih dokumenata za ostvarivanje osnovnih ljudskih i manjinskih prava Roma u Crnoj Gori, u čemu romske nevladine organizacije moraju odigrati odlučujuću ulogu. Budžet za ove aktivnosti iznosi 5% od godišnjih izdvajanja Vlade za primjenu Strategije.

3. Obrazovanje i očuvanje kulture i tradicije romske manjine

Nedopustivo nizak nivo obrazovanja, odnosno teškoće u ostvarivanju elementarnog prava na obrazovanje jedan je od glavnih uzroka nepovoljnog i diskriminatornog položaja Roma - RAE u Crnoj Gori. Nedostatak obrazovanja otežava, odnosno skoro u potpunosti onemogućava jednakost mogućnosti – šansi, posebno na tržištu rada, Romima, a time i njihovo bilo kakvo značajnije uključjenje u društveni i ekonomski život. Nadalje, to ih u izvjesnom smislu *objektivno* predisponira za diskriminatoran tretman, čak i po pitanju pojedinih osnovnih ljudskih prava i sloboda. S obzirom na značaj obrazovanja za slobodu i razvoj pojedinaca i ljudskih grupa, ovo je nesumnjivo najvažnije polje

urgentnog djelovanja Vlade prije svega, ali i romske zajednice. Ostvarenje brzih i vidljivih pozitivnih promjena na ovom planu, imaće nesumnjivo brze, dalekosežne i dugoročne pozitivne efekte na ukupan položaj i integraciju Roma u društveni život Crne Gore.

Nevladine romske organizacije, kao i Vlada, došli su u svojim istraživanjima do zaključka da je obrazovanje ključni problem i glavni limitirajući faktor neuključivanja romske populacije u društvene tokove Crne Gore. Po nekim, prilično pouzdanim nalazima, oko 80 % Roma - RAE je nepismeno, što je primaran razlog njihove društvene isključenosti i velika prepreka uživanju osnovnih ljudskih prava i sloboda. Ovo je posebno karakteristično za najmlađi i najranjiviji dio romske populacije – decu i omladinu, kojima je u velikoj mjeri otežan pristup ili ne koriste osnovno ljudsko pravo na obrazovanje.

Najveći dio romske dece nije nažalost uključen u obavezni sistem osnovnog obrazovanja, jedan broj počne ali brzo napušta osnovnu školu. Veliki broj dece zbog nepoznavanja službenog jezika i neadekvatnih socio-ekonomskih uslova za pripremu osnovne škole suštinski nije osposobljen za polazak u redovno osnovno obrazovanje. Razlozi za ovo su brojni i različiti, a među njima su svakako nedovoljna briga države za školovanje romske dece, neadekvatna svijest unutar romske zajednice o značaju obrazovanja, veliko siromaštvo, nužnost da деца počnu da rade od malih nogu radi obezbjeđenja proste egzistencije, itd.

Stanje je još gore u odnosu na pohađanje predškolske nastave i srednjoškolskog obrazovanja od strane romske dece i omladine, dok visokoškolsku i univerzitetsku nastavu ne treba ni pominjati, jer u Crnoj Gori ima samo nekoliko studenata Roma – RAE.

Nedostatak odgovarajućeg vaspitno-obrazovnog kadra za edukaciju na romskom jeziku i za oblasti romske istorije, kulture i tradicije je takođe značajna prepreka ostvarenju prava na obrazovanje Roma – RAE.

U dosadašnjoj primjeni Akcionog plana u ovom kontekstu preduzet je veliki broj aktivnosti od strane Vlade, odnosno Ministarstva prosvjete i nauke u saradnji sa odgovarajućim međunarodnim i romskim nevladinim organizacijama. Prema nekim podacima broj romskih učenika u osnovnim školama porastao je za 100 %, a značajno se smanjio broj učenika koji napuštaju osnovnu školu prije njenog završetka. Međutim značajniji, dugoročni efekti po pitanju prava na obrazovanje i ukupne uključenosti u društvene tokove ove populacije nijesu ni približno ostvareni.

Osnovni cilj Strategije u ovom domenu je stvaranje suštinskih uslova da se romskoj populaciji, deci i omladini prije svega, obezbjedi uživanja jednog od osnovnih ljudskih prava, prava na obrazovanje. Ovo podrazumjeva kvalitativno povećanje broja dece i omladine u sistemu predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokoškolskog obrazovanja. Nadalje, ovo uključuje stvaranje odgovarajućih sistemskih, funkcionalnih, kadrovskih i budžetskih pretpostavki za ostvarenje jednog od glavnih i najvažnijih ciljeva Strategije.

Zbog toga će Vlada u narednom četvorogodišnjem periodu preduzeti sljedeće mjere i aktivnosti:

1. Na osnovu nalaza statističko-analitičkog dokumenta i na njemu zasnovane baze podataka, obezbjediće da se u narednom četvorogodišnjem periodu svake godine povećava broj upisane dece u institucije predškolskog obrazovanja za najmanje 10 % godišnje, kao i da se sva takva deca upišu u redovne osnovne škole; sva pomenuta deca će besplatno boraviti u institucijama predškolskog obrazovanja i vaspitanja.
2. Obezbjediće otvaranje novih odjeljenja predškolskog obrazovanja će bude potrebno, posebno u Podgorici, angažovaće u stalni radni odnos određen broj nastavnika-vaspitača romske nacionalnosti koji ispunjavaju uslove u skladu sa zakonom, obezbjediće izradu posebnih-dodatnih planova i programa rada sa ovom decom, naročito u cilju priprema za testiranje za upis u osnovne škole.
3. Uspostaviće posebne mehanizme dodatnog nadzora nad preškolskim vaspitno-obrazovnim institucijama koje Romi pohađaju, po mogućnosti angažovati i lica romske nacionalnosti na tim poslovima.
4. Stipendiraće godišnje najmanje dva studenta romske nacionalnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na smjeru predškolskog obrazovanja i vaspitanja.
5. Obezbjediće upis romske dece u redovne osnovne škole u najvećem mogućem broju, standardizovati instrumente za testiranje dece za polazak u škole, uzimajući u obzir poseban socio-kulturološki kontekst u kome odrastaju ova deca.
6. Obezbjediće besplatne udžbenike i školski pribor svoj romskoj deci koja redovno pohađaju osnovne škole; obezbjediće stipendije i stalno zapošljenje za određen broj nastavnika romske nacionalnosti, u skladu sa zakonom.
7. Sprovodiće redovan nadzor i evaluaciju procesa obrazovanja romske dece u osnovnim školama, posebno vodeći računa da se što je moguće više smanji broj dece koja napuštaju osnovnu školu nakon 3-4 razreda; u školama u kojima je veliki procenat romskih učenika, obezbjediće izvođenje nastave romskog jezika i kulture, najmanje jedan čas nedeljno; školski programi će se dopuniti adekvatnim sadržajima koji će kroz razne stimulanse podspješiti redovno i aktivno praćenje nastave od strane romske dece.
8. Ministarstvu prosvjete i nauke se preporučuje da, na administrativnim i stručnim poslovima u školama sa značajnim procentom Roma - RAE, zaposli određeni broj pripadnika romske nacionalnosti koji imaju potrebnu kvalifikaciju– «romski asistenti», kako bi deca lakše prihvatala i savladavala nastavne planove i programe; u takvim školama zaposliće se i određen broj administrativnih radnika Romske nacionalnosti.
9. Preduzeće se posebne aktivnosti spriječavanja segregacije i diskriminacije, kroz dopunu i razvijanje planova i programa namjenjenih vaspitanju na osnovama koncepta ljudskih i manjinskih prava, protiv predrasuda, njegovanju tolerancije, multikulturalnosti i otvorenosti za razlike; izradiće se i implementirati kriterijumi upisne politike na principima zabrane segregacije i diskriminacije, posebno će se voditi računa da se ne formiraju predškolske i školske ustanove samo ili pretežno za romsku decu; preduzeće sve mjere, uključujući i sankcionisanje odgovornih pojedinaca da se spriječe slučajevi organizovanja posebne - odvojene nastave za romsku decu, nakon završetka nastave u redovnom radnom vremenu.
10. Izgradiće se i obezbjediti dodatni prostor u vrtićima i osnovnim školama zbog povećanog broja upisane dece i izvršiti opremanje institucija dodatnim didaktičkim sredstvima, literaturom, igračkama i dr.

11. Obezbjedi će se adekvatno prisustvo roditelja romske djece u školskim savjetima u školama koje pohađa značajan broj romske djece.
12. Organizovaće se posebne aktivnosti među roditeljima romske djece u cilju njihove edukacije o značaju školovanja romske populacije, naročito djece i omladine, u čemu će se posebno angažovati odgovarajuće romske nevladine organizacije; obezbjediće se pravovremena i pravno-valjana reakcija prosvjetne inspekcije na sve slučajeve neupisivanja, nedolaženja ili neredovnog pohađanja osnovne škole; u cilju eliminisanja stereotipa i predrasuda organizovaće se posebne aktivnosti i razgovori sa roditeljima ne-romske djece.
13. S obzirom na činjenicu da skoro 50% romske djece u osnovnim školama u Crnoj Gori potiče iz izbjegličke populacije, Vlada će zahtijevati od odgovarajućih međunarodnih organizacija koje se bave ovom problematikom da dodatno finansiraju potrebe ove djece u Crnoj Gori.
14. S obzirom da u Crnoj Gori ima oko 30-tak srednjoškolaca i nekoliko studenata, obezbjediće školarine i stipendije za sve srednjoškolce i studente romske nacionalnosti u Crnoj Gori, posebno će se sagledati mogućnost stipendiranja određenog broja studenata za romski jezik i kulturu na nekom od stranih univerziteta; u ovom kontekstu posebna pažnja će se posvetiti školovanju ženske djece i pružanju materijalne i svake druge podrške djevojčicama da istraju u školovanju; stipendiranje uključuje plaćanje troškova školarine, udžbenika, ishrane, smještaja, prevoza i odgovarajućeg mjesečnog džeparca za učenike i studente koji radovno izvršavaju školske i studentske obaveze.
15. Univerzitet Crne Gore se obavezuje da svake školske godine upiše određen broj studenata romska nacionalnosti po principu afirmativne akcije, posebno prosvjetno-pedagoške, psihološko-sociološke, medicinske, pravne i ekonomske struke, za koje će država snositi sve troškove školovanja.
16. U roku od dvije godine od usvajanja Strategije, izradiće se i otpočeti sa realizacijom poseban program doškolovanja i opismenjavanja Roma - RAE koji nemaju osnovno obrazovanje, odraslih osoba, lica sa specifičnim potrebama, djevojčica, djece sezonskih radnika, deportovanih iz inostranstva, raseljenih i sl.
17. Preduzeće se aktivnosti propagandno-edukativnog karaktera u odnosu na romsku zajednicu kako bi se dodatno proširila svijest i povećala motivacija za uključjenje romske populacije u obrazovni sistem; izradiće se brošure na romskom jeziku, organizovati seminari, okrugli stolovi, prezentacije.
18. Kroz programe nacionalnog javnog servisa i lokalnih javnih servisa, uz podršku nadležnih ministarstava, organizovaće se kampanje podrške uključanju Roma - RAE u obrazovni sistem; na isti način afirmisaće se razvijanje svijesti o nužnosti davanja posebne i dodatne pomoći od strane države i društva romskoj populaciji za ove ciljeve.
19. Preduzeće se mjere i aktivnosti u cilju afirmacije romske kulture, tradicije, stvaralaštva posebno objavljivanjem publikacija na romskom jeziku, pružanjem pomoći romskim umjetnicima i kulturnim poslenicima, kulturno-umjetničkim društvima, upoznavanjem šire javnosti sa romskom tradicijom i kulturom preko javnog servisa i odgovarajućih programskih sadržaja; radi ostvarenja ovih ciljeva u državnom i lokalnim javnim servisima zaposliće se određen broj novinara romske nacionalnosti.

U cilju realizacije ovih aktivnosti ministarstvo prosvjete i nauke i ministarstvo kulture, sporta i medija će formirati posebnu interesorsku Radnu grupu sa odgovarajućim pod-

komisijama(za predškolsko, osnovno, srednje, visoko obrazovanje) u čijem sastavu će biti najmanje trojica predstavnika romske zajednice, iz odgovarajućih nevladinih organizacija. U saradnji sa romskim nevladinim organizacijama i organima lokalne samouprave Radna grupa će pripremati, predlagati i implementirati godišnje planove i programe rada u cilju ostvarenja pomenutih aktivnosti, i to na principima subordinacije i koordinacije. Na lokalnom nivou, u opštinama gdje žive Romi - RAE, najmanje jedan službenik lokalne uprave biće posebno zadužen za sprovođenje ovih aktivnosti. Romske nevladine organizacije će sa jedne strane inicirati i predlagati Radnoj grupi sprovođenje predloženih mjera i aktivnosti, a sa druge, aktivno učestvovati u realizaciji usvojenih i preduzimati svoj dio odgovornosti u tom kontekstu.

Budžet za ove namjene iznosi 30 % od ukupnih godišnjih izdvajanja Vlade za implementaciju Strategije.

4. Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa

Vrlo mali broj domicilnih Roma - RAE je stalno zapošljen, a minimalan broj raseljenih lica ima privremeno zapošljenje. Dominantna većina obezbjeđuje prostu egzistenciju radom na tzv. sivom tržištu, baveći se često ilegalnim ili polu-legalnim poslovima. I u ovom slučaju riječ je o uskraćivanju osnovnih ljudskih prava iz radnog odnosa što dodatno doprinosi visokom stepenu siromaštva i društvene isključenosti ove populacije. Ostvarivanje prava na rad i iz radnog odnosa u direktnoj je korelaciji sa stepenom obrazovanja, zbog čega je ponuda radnih mjesta za lica romske nacionalnosti krajnje ograničena, jer je u pitanju uglavnom nekvalifikovana radna snaga.

U većini slučajeva Romi – RAE obavljaju poslove za koje drugi građani nijesu zainteresovani. Uglavnom se radi o poslovima održavanja gradske čistoće, sakupljanju otpadnog materijala, sezonskim poslovima u poljoprivredi i sl. U pitanju su po pravilu najmanje plaćeni poslovi. Značajan dio odraslih lica romske populacije bavi se preprodajom robe na buvljim pijacama, neki među njima različitim oblicima ilegalne ili polu-legalne trgovine određenim proizvodima, od duvana na primjer. Zbog nemogućnosti obezbjeđenja stalnog posla za odrasle, deca su često prinuđena da prose ili nude usluge čišćenja automobila na ulicama. Jedna od posljedica ovakvog radnog i socijalnog statusa jesu ne tako rijetki slučajevi trafikinga, posebno ženske dece romske populacije. Prema raspoloživim podacima, 10,8 % Roma - RAE ima stalnu radnu aktivnost, a stopa nezaposlenosti iznosi 43,3% , što je mnogo veći procenat u odnosu na ostalo stanovništvo.

Nepovoljna ekonomska situacija u Crnoj Gori, uz nizak nivo obrazovanja i radnih kvalifikacija, kao i nerijetko otvoren ili prikriven diskriminacioni tretman, glavni su uzroci veoma lošeg stanja romske populacije i po pitanju zapošljenosti i ostalih prava iz radnog odnosa. To je nadalje jedan od dodatnih uzroka njihove nedovoljne i slabe integrisanosti u crnogorsko društvo, zbog čega Vlada i odgovarajuće društvene institucije moraju preduzeti odgovarajuće mjere dugoročnog karaktera, kako bi se situacija koliko toliko poboljšala.

Zbog toga je osnovni cilj Strategije u ovom domenu osposobljavanje romske populacije za veći nivo konkurentnosti na tržištu rada, eliminisanje otvorene i prikrivene diskriminacije i povećanje stope zaposlenosti, što se u narednom četvorogodišnjem periodu može postići sljedećim mjerama afirmativne akcije:

1. Organizovanjem posebnih jednogodišnjih programa doobuke i doškoloavanja lica romske nacionalnosti za poslove i vještine za koje postoji veća potražnja na tržištu rada, vodeći računa o tradicionalnim romskim zanimanjima, nužnosti njihove modernizacije i prilagođavanju savremenim uslovima tržišta rada; posebna pažnja će se posvetiti osposobljavanju i zapošljavanju žena.
2. Legalizovanjem postojećeg poslovanja iz sfere sive ekonomije bez ikakvih nadoknada uz davanje odgovarajućih poslovnih i poreskih povlastica u određenom vremenskom periodu, ne kraćem od dvije godine.
3. Zapošljavanjem svake godine određenog broja lica u javne službe, pravne, zdravstvene i ostale ustanove na područjima u kojima Romi - RAE žive u većem broju.
4. Obezbjediavanjem podjednagog pristupa radnim mjestima, uz propisivanje određenih kvota po principu afirmativne akcije za određene poslove za nezaposlene Rome; na primjer različiti i sve značajniji sezonski radni poslovi za koje se angažuje radna snaga van Crne Gore, prvo bi se nudili nezaposlenim licima romske populacije.
5. Ustanovljenjem posebnog sistema poslovnih i poreskih olakšica i subvencija za period od 4 godine, za Rome preduzetnike ili druge preduzetnike koji zapošljavaju radnike romske nacionalnosti; u tom cilju Ministarstvo finansija će u periodu od godinu dana nakon usvajanja Strategije pripremiti odgovarajuće podzakonske akte.
6. Formiranjem posebnog fonda za kreditiranje preduzetništva i samozapošljavanja lica romske nacionalnosti po povoljnijim uslovima od tržišnih; krediti bi bili beskamtni ili sa veoma niskim kamatama sa dužim rokovima vraćanja.
7. Organizovanjem radionica i radioničkih zadruga u mjestima gdje je visok procenat romskog stanovništva, kako bi se neka kolektivna, tradicionalna zanimanja, za koja i danas postoji tražnja, lakše obavljala.
8. Izradom i realizacijom projekata za stimulisanje lica romske populacije da se bave poljoprivredom.
9. Eliminisanjem svih oblika otvorene ili prikrivene diskriminacije po pitanju prava na rad i iz radnog odnosa, u odnosu na Rome - RAE, preventivno-edukativnim i represivnim mjerama državne vlasti i akcijama nevladinog sektora.
10. Sprovođenjem nadzora, evaluacije i izradom periodičnih godišnjih izvještaja o postignutom progresu u ovom domenu.

Glavni nosioci ovih aktivnosti biće ministarstva za ekonomski razvoj i finansija, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća i Zavod za zapošljavanje RCG u saradnji sa nadležnim organima lokalne samouprave i odgovarajućim romskim nevladinim organizacijama. Ove institucije će formirati posebnu interresorsku Radnu grupu za pripremanje, planiranje i sprovođenje pomenutih mjera i aktivnosti na godišnjem nivou. Za ove namjene Vlada RCG će obezbjediti 20 % sredstava od ukupnog budžetskog izdvajanja za primjenu Strategije.

5. Zdravlje i zdravstvena zaštita

Ova pitanja su takođe u korelaciji sa predhodnim, što znači da je stanje zdravlja romske populacije direktno uslovljeno stepenom obrazovanja, nivoom siromaštva i uslovima života i stanovanja. Problem dodatno otežava već pomenuta činjenica da veliki broj Roma - RAE ne posjeduje lična dokumenta.

Životni vijek lica romske populacije znatno je kraći od ostatka stanovništva u Crnoj Gori, a žene u prosjeku rađaju 4,7 dece. One u prosjeku veoma rano stupaju u brak, mnoge oko petnaeste godine i po pravilu ne odlučuju o broju dece koju će roditi. Pored obaveze rađanja, one se staraju o održavanju domaćinstva, podizanju dece, vode brigu o starim i nesposobnim članovima porodice. Veliki broj veoma rijetko posjećuje ljekare, posebno ginekologe, pojedine umiru na porođajima, po pravilu ne koriste kontraceptivna sredstva, često rađaju bolesnu decu. Ostali dio populacije takođe rijetko i neredovno posjećuje ljekare, najčešće nakon obolijevanja.

Sa druge strane treba ukazati da je velika većina Roma u Crnoj Gori zdravstveno osigurano (oko 90 %) i da je preko 90 % dece obuhvaćeno sistemom redovnog vakcinisanja.

Osnovni ciljevi Strategije u ovom domenu su sljedeći:

- smanjenje uticaja siromaštva i slabog obrazovanja na zdravlje i zdravstvenu zaštitu, posebno preventivnu, romske populacije;
- očuvanje i unaprijeđenje zdravlja i prevencije bolesti romske populacije, odnosno podizanje opšteg kvaliteta zdravstvene zaštite za romsku populaciju;
- uključenje što većeg broja Roma - RAE, posebno žena i dece u osnovni paket zdravstvene zaštite, naročito na primarnom nivou.
- uključenje svih Roma - RAE u Crnoj Gori u sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Ovi ciljevi će se realizovati kroz sljedeće mjere i aktivnosti Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja i Fonda za zdravstvo Republike Crne Gore:

1. Organizovanjem i sprovođenjem detaljnog medicinskog istraživanja u trajanju od dvije godine o stanju, problemima i potrebama romske populacije u domenu zdravlja i zdravstvene zaštite;
2. Uspostavljanjem i sprovođenjem stalnih, periodičnih mjera kontrole zdravlja budućih majki i dece; obezbjeđenjem redovne zdravstvene njege invalida, starih i nemoćnih lica; preduzimanjem odgovarajućih aktivnosti, posebno uz pomoć međunarodne zajednice, da se licima romske manjine obezbjedi pristup sekundarnom i tercijalnom programu zdravstvene zaštite.
3. Kadrovsko i tehničko jačanje domova zdravlja i ambulant na područjima na kojima boravi veći broj Roma - RAE; ovo uključuje povećanje broja medicinskog osoblja u takvim zdravstvenim institucijama, posebno pedijataru, ginekologu i internistu;
4. Preduzimanjem medicinskih i edukativno-vaspitnih programa radi poboljšanja reproduktivnog zdravlja i obezbjeđenja zdravog potomstva romske populacije;

5. Sprovođenjem mjera stalnog nadzora i evaluacije zdravstvene zaštite, što uključuje i ispitivanje mišljenja korisnika, kako bi se nedostaci otklanjali;
6. Stipendiranjem, obrazovanjem i osposobljavanjem medicinskog kadra iz romske populacije;
7. Organizovanjem stalnih edukativno-vaspitnih i informativnih aktivnosti i kampanja radi podizanja svijesti romske populacije o značaju zdravstvene zaštite; ove aktivnosti uključuju i informisanje romske populacije o pravima i obavezama države u domenu zdravlja;
8. Izradom i realizacijom projekta uključenje svih lica romske populacije u sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Ove mjere i aktivnosti, kao i njihov godišnji plan i program realizovaće interesorska Radna grupa za zdravstveno-socijalnu problematiku, sastavljena od predstavnika Vlade, Fonda za zdravstvo i romskih nevladinih organizacija. Budžet za ove aktivnosti iznosi 10 % od ukupnih godišnjih izdvajanja Vlade za primjenu Strategije.

6. Socijalna i dječija zaštita

S obzirom na ranije izrečen problem neposjedovanja ličnih dokumenata, a samim tim i nemogućnost pristupa različitim pravima, veoma mali broj romskih porodica prima materijalno obezbjeđenje porodice, dječiji dodatak i druge socijalne benefite koji se ostvaruju na osnovu zakonskih rješenja iz ove oblasti.

Osnovni cilj Strategije u ovom domenu je olakšanje pristupa romskoj populaciji u sistemu socijalne i dječije zaštite. Ovo će se postići određenim aktivnostima u narednom četvorogodišnjem periodu:

1. Izradiće se programi u cilju pomoći obezbjeđenja ličnih dokumenata za Rome;
2. Poboljšanje dostupnosti usluga centara za socijalni rad;
3. Pružanje usluga socijalne zaštite novoregistrovanim licima romske manjine, koji ispunjavaju kriterijume za ostvarivanje socijalne zaštite;
4. Izrada i primjena posebnih programa socijalne zaštite za romske žene, posebno one sa troje i više djece, kao i one koje se staraju o starim i nemoćnim osobama;
5. Posebnim programima i aktivnostima pružiti zaštitu licima sa posebnim potrebama romske populacije;
6. Preduzimati posebne aktivnosti u saradnji sa centrima za socijalni rad u cilju pojačanog nadzora i brige nad romskom decom, posebno na planu eliminisanja prosjačenja;
7. Preduzimati aktivnosti stalnog praćenja i evidentiranja promjena socijalnog statusa romske populacije;

Kako su ova pitanja u korelaciji sa pitanjima zapošljavanja i zdravstvene zaštite, konkretne godišnje planove i programe realizacije predloženih aktivnosti, kao i njihovu evaluaciju, zajednički će vršiti interesorske radne grupe za zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu uz pomoć odgovarajućih javnih službi i nevladinih organizacija. Vlada će finansirati ove aktivnosti iznosom od 10 % od ukupnih godišnjih izdvajanja za primjenu Strategije.

7. Uslovi stanovanja i života

Uslovi stanovanja većine Roma - RAE u Crnoj Gori su ispod minimalnih nacionalnih i međunarodnih standarda stanovanja. Pojedini Romi nemaju skoro nikakav stalan smještaj, a mnogi borave u prostoru koji ni približno nije adekvatan za stanovanje. Posebno su loši i krajnje zabrinjavajući higijensko-zdravstveni uslovi stanovanja velikog broja Roma – RAE.

Svaka država, posebno ona koja pretenduje na evro-atlanske integracije, koju obavezuju standardi sadržani u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropskoj socijalnoj povelji, Konvenciji UN o uslovima stanovanja, dužna je da obezbijedi – ima pravnu obavezu – minimum urbanističkih, higijenskih, zdravstvenih, sanitarnih uslova za život, bez ikakve diskriminacije.

U slučaju ne malog broja pripadnika romske zajednice radi se primarno o problemu opstanka – de facto prava na život – usljed nedostupnosti, odnosno nedostatka čiste pijaće vode, činjenice da su stambeni objekti privremenog karaktera, često od slabog, nedovoljno čvrstog materijala, male površine, bez sanitarnih i kanalizacionih čvorova, ne rijetko smješteni u blizini deponija komunalnog otpada.

Veliki broj (više od 30 %) domicilnih romskih domaćinstava nema pristup vodovodnom sistemu, a 86 % stanuje u veoma trošnim objektima, najčešće barakama, u kojima na člana domaćinstva otpada manje od 10 m² površine stambenog prostora.

Dugoročan cilj u ovom domenu je opšte urbanističko-komunalno poboljšanje uslova stanovanja romske populacije, što u ovom trenutku prevazilazi finansijske mogućnosti Vlade i zahtijeva dugoročne, kontinuirane i integrisane aktivnosti različitih državnih organa, privrednih subjekata, društvenih institucija, nevladinog sektora, ali i međunarodne zajednice.

Kratkoročan i realno ostvariv cilj Strategije u ovom domenu je urgentno poboljšanje minimalnih uslova stanovanja, posebno u higijensko-zdravstvenom smislu. Ovo će se ostvariti u narednom četvorogodišnjem periodu sljedećim aktivnostima i mjerama Vlade, lokalne samouprave i nevladinog sektora:

1. Riješavanjem spornih slučajeva u vezi sa imovinom i omogućavanjem posjedovanja i mirnog uživanja imovine od strane Roma – RAE; ove aktivnosti uključuju i legalizovanje pojedinih objekata ili čitavih naselja, posebno njihovo legalno priključenje na infrastrukturu.
2. Snabdijevanjem glavnih romskih naselja pitkom vodom i njihovim priključenjem na vodovod, kanalizaciju i ostalu neophodnu urbanističku infrastrukturu; u tom kontekstu će se izraditi i usvojiti godišnji, etapni planovi i programi ovih aktivnosti, uz saradnju i učešće nadležnih organa lokalnih samouprava u kojima borave pripadnici romske manjine.
3. Izgradnjom objekata za stanovanje od čvrstog materijala u svim slučajevima u kojima Romi - RAE još uvijek stanuju u objektima od trošnog materijala; izradom i primjenom programa za subvencionirano kreditiranje lica romske populacije u cilju izgradnje i rekonstrukcije stambenog prostora od čvrstog materijala; posebno će se preduzeti aktivnosti na planu suzbijanja svakog vida

segregacije i getoizacije romskog stanovništva (lica koja odbiju da stanuju sa ostalima gube pravo na socijalni smještaj i na njihovo mjesto dolaze druga lica romske populacije u stanju potrebe).

4. Izmještanjem ili naselja ili deponija za otpad u blizini naselja romske populacije.
5. Obezbjediavanjem svake godine određenog broja socijalnih stanova za najugroženije pripadnike romske populacije.
6. Obezbjedenjem zaštite izvorišta pijaće vode, posebno u ruralnim područjima.
7. Obezbjedenjem urbanističko-komunalnih i poreskih olakšica i povlastica za individualnu stambenu izgradnju pripadnicima romske populacije.
8. Izradom i kandidovanjem projekata sa lokalnim samoupravama i romskim nevladinim organizacijama prema međunarodnim institucijama (EBRD) za dobijanje sredstava međunarodne pomoći za ove namjene.

Konkretna godišnja programe i planove realizacije ovih aktivnosti, kao i nadzor i evaluaciju ostvarenih rezultata vršiće interesorska Radna grupa za stanovanje, sastavljena od predstavnika Vlade, lokalnih samouprava i romskih nevladinih organizacija. Vlada će za ove namjene izdvojiti 10 % sredstava od ukupnog fonda za finansiranje Strategije, dok će nadležne lokalne samouprave izdvojiti još toliko sredstava.

8. Učešće romske manjine u političkom i javnom životu

Osnovni cilj Strategije, poboljšanje položaja romske populacije i njeno uključanje u društvene tokove nije moguće ostvariti bez adekvatnog učešća Roma - RAE u javnom i političkom životu, odnosno bez političke prezentacije romske zajednice kao specifičnog kulturnog i političkog entiteta i kolektiviteta. To je važan i neophodan segment ukupne kulturne i socijalne emancipacije romske zajednice, ali i vrlo bitan i konkretan činilac borbe protiv diskriminacije, za jednakopravan i ravnopravan tretman Roma - RAE kao građana i romske zajednice kao kolektiviteta.

U ovom pogledu je postignut određen pomak koji se ogleda u formiranju i djelovanju različitih nevladinih organizacija romske populacije, koje se sve više uključuju u rješavanje predhodno pomenutih egzistencijalnih pitanja ove grupacije. Međutim, ove organizacije još uvijek nemaju ni približno potrebnu podršku crnogorskog društva i države, ni u materijalnim, ni u stručnom pogledu. Političko predstavljanje romske populacije je sastavni dio ostvarenja predhodno predloženih mjera i aktivnosti rješavanja egzistencijalnih pitanja romske zajednice, kako bi se stvorili uslovi za uživanje osnovnih ljudskih prava Roma - RAE i njihovu postepenu integraciju u društvene tokove Crne Gore.

Osnovni cilj Strategije u ovom domenu je stručno, funkcionalno i kadrovsko osposobljavanje romske zajednice za punopravno učešće u javnom i političkom životu radi uživanja osnovnih ljudskih prava, integracije u građansko društvo i zaštite egzistencijalnih potreba i interesa. Realizovaće se kroz sljedeće mjere i aktivnosti Vlade, lokalne samouprave i nevladinog sektora:

1. Formiranjem i organizacionim ustrojavanjem Savjeta romske manjine u Crnoj Gori u skladu sa Zakonom o manjinskim pravima i slobodama;

2. Stvaranjem normativnih uslova za političko predstavljanje Roma - RAE u Parlamentu Crne Gore i skupštinama lokalnih samouprava, takođe u skladu sa Zakonom o zaštiti manjina; ovo uključuje određene promjene i prilagođavanja Zakona o izboru poslanika i odbornika; kao prelazno rješenje, nakon usvajanja Strategije, dok se ne stvore zakonski uslovi za punopravno predstavljanje romske manjine, omogućiće se prisustvo predstavnika romskih nevladinih organizacija u radu lokalnih skupština po sistemu *prazne stolice*, sa pravom obraćanja, ali bez prava glasanja, posebno kada se raspravljaju pitanja od značaja za romsku manjinu;
3. Izradom i primjenom programa dugoročne stručne i finansijske pomoći romskom nevladinom sektoru; Skupštini RCG se preporučuje da od sredstava namjenjenih nevladinom sektoru, svake godine u narednom četvorogodišnjem periodu odvaja 5 % za finansiranje romskih nevladinih organizacija.
4. Izgradnjom odgovarajućih kadrovskih kapaciteta u Ministarstvu za zaštitu ljudskih i manjinskih prava za ove namjene, što podrazumjeva otvaranje savjetničkog radnog mjesta za romsku problematiku, koje bi po mogućnosti obavljalo lice romske nacionalnosti;
5. Preduzimanjem niza medijsko-marketinških i edukativno-informativnih aktivnosti, posebno na javnom servisu, radi afirmacije i širenja svijesti o položaju i potrebama romske populacije; ovo uključuje i organizovanje stručnih seminara, javnih debata, okruglih stolova o ovim pitanjima.
6. Obezbjediće se zapošljavanje određenog broja lica romske nacionalnosti u svim organima državne uprave, lokalne samouprave i javnim službama.
7. Agencija za radio difuziju će preduzeti određene mjere afirmativne akcije prema medijima koji imaju programske sadržaje o Romima, njihovoj kulturi, tradiciji, načinu života i dr.

Glavni nosilac ovih aktivnosti je Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, koje će u skladu sa ostalim aktivnostima na implementaciji Zakona o manjinskim pravima i slobodama, pripremiti i realizovati godišnje planove i programe ostvarivanja predloženih mjera. Budžet za ovaj dio Strategije iznosi 10 % od ukupnih godišnjih izdvajanja Vlade za primjenu Strategije.

Metodi implementacije Strategije

Strategija Vlade RCG za poboljšanje položaja Roma - RAE, u odnosu na metode implementacije spada u tzv. *mješovite* modele strategije. To znači da je djelimično ***politički orjentisana strategija***, a djelimično ***projektno orjentisana strategija***.

Strategija spada u *politički orjentisane strategije* jer primjena predloženih mjera i aktivnosti radi postizanja osnovnih ciljeva Strategije uključuje: promjenu postojećih i donošenje novih zakona; raznovrsne akte i aktivnosti organa izvršne vlasti, Vlade, ministarstava, organa uprave, javnih službi; godišnje-akcione, planove i programe realizacije konkretnih aktivnosti u odnosu na prioritetne oblasti djelovanja; dogradnju postojećih i izgradnju novih kapaciteta u državnoj i sferi civilnog društva; formiranje posebnog fonda iz redovnih budžetskih prihoda za finansiranje Strategije; kooperaciju sa

civilnim sektorom, posebno romskim nevladinim organizacijama u izradi, primjeni, implementaciji i evaluaciji Strategije.

Strategija spada i u *projektno orjentisane* jer uključuje: definisanje aktuelnih problema; prijedloge i procjenu mogućih rješenja; prioritetne oblasti djelovanje i činioce za projekte implementacije; institucionalni nadzor i evaluaciju nad predloženim mjerama, aktivnostima i projektima.

Strategija predstavlja institucionalizaciju politike Vlade u odnosu na romsku populaciju u cilju poboljšanja njenog opšteg položaja i integracije u društvene tokove. U tom smislu, Strategija, aktom usvajanja postaje politička i pravna obaveza Vlade, što znači da Vlada primarno snosi odgovornost za njenu primjenu. Konkretno mjere primjene, u zavisnosti od oblasti djelovanja i konkretnih uslova, uključuju oba metoda implementacije, odnosno njihovu kombinaciju kada je to neophodno.

Uloga različitih aktera u usvajanju, primjeni i evaluaciji rezultata Strategije

Strategija je prije svega rezultat odlučne opredjeljenosti Vlade da se suštinski poboljša status romske populacije, da joj se omogući uživanje osnovnih ljudskih i manjinskih prava i sloboda, da bi se postepeno integrisala u društvene tokove. U tom smislu Vlada, odgovarajuća ministarstva, javne službe i za ovu namjenu posebno formirane interesorske (multidisciplinarne) radne grupe imaju dominantnu ulogu i odgovornost za usvajanje, primjenu i evaluaciju rezultata Strategije.

Vlada je i glavni finansijer Strategije, što znači da subordinira i koordinira aktivnosti i uloge ostalih aktera Strategije po pitanju izrade, primjene i evaluacije konkretnih planova i programa predloženih mjera. To sa druge strane ne znači da sputava njihovu funkcionalnu samostalnost u zavisnosti od konkretnih aktivnosti, autonomnu kreativnost, inicijativu i odgovornost za preuzete obaveze.

U cilju adekvatne primjene, nadzora nad primjenom i evaluacije Strategije Vlada formira posebnu Komisiju za primjenu Strategije, na interesorskoj osnovi, među njima najmanje jedan predstavnik romskih nevladinih organizacija, kojom predsjedava jedan od potpredsjednika Vlade ili ministar za ljudska i manjinska prava. Svi akteri Strategije su podređeni Komisiji, koja odobrava godišnje planove i programe predloženih aktivnosti, vrši nadzor nad njihovim sprovođenjem, ocjenjuje postignute rezultate, odobrava finansijska sredstva, podnosi godišnje izvještaje Vladi, predlaže Vladi promjene ili dopune Strategije.

Pored toga formiraju se posebne interesorske-multidisciplinarne radne grupe za obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje i zdravstvenu i socijalnu zaštitu, od predstavnika nadležnih ministarstava, javnih službi, lokalnih samouprava i romskih nevladinih. Po potrebi, odnosno u zavisnosti od prirode konkretnih projekata u radu ovih radnih grupa učestvuju i predstavnici relevantnih međunarodnih organizacije, SE, OEBS-a, UNDP, UNICEF-a, Fonda za otvoreno društvo, na primjer. Radne grupe su zadužene za izradu i

primjenu konkretnih godišnjih planova i programa realizacije predloženih aktivnosti i u tom smislu imaju punu slobodu inicijative u skladu sa preporukama iz Strategije. O svom radu podnose godišnji izvještaj Komisiji, sa prijedlozima za dopunu ili promjenu Strategije.

U svakom slučaju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava ima dvostruke obaveze u ovom smislu: neposredno planira, priprema i ostvaruje različite mjere i aktivnosti predložene Strategijom; inicira i koordinira saradnju između svih aktera Strategije u cilju njenog što potpunijeg ostvarenja, posebno sa lokalnim samoupravama i romskim nevladinim organizacijama; u ovom kontekstu Ministarstvo će posvetiti posebnu pažnju animiranju potencijalnih stranih donatora i relevantnih međunarodnih organizacija u cilju obezbjeđenje dodatnih sredstava za finansiranje primjene Strategije.

Lokalne samouprave u kojima živi romsko stanovništvo aktivno će participirati, dijelom i finansijskim sredstvima u ostvarenju predloženih mjera i aktivnosti u cilju realizacije Strategije. Konkretni oblici učešća lokalnih samouprava u realizaciji Strategije definišće se pojedinačnim, godišnjim planovima i programima aktivnosti u prioritetnim oblastima Strategije.

Sve aktivnosti u vezi Strategije, od izrade preko primjene i nadzora, do evaluacije vršiće se uz aktivno i punopravno učešće romskih nevladinih organizacija. Sve te aktivnosti suštinski predstavljaju početak političke i društvene emancipacije romske populacije u Crnoj Gori. One će se ostvarivati u saradnji i koordinaciji sa Ministarstvom za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Pored punopravnog učešća u radu Ministarstva, Komisije, svih radnih grupa, romske nevladine organizacije oformiće i posebno tijelo za nadgledanje primjene Strategije. Osim romskih, u ovim procesima će učestvovati i ostale nevladine organizacije koje se bave unaprijeđenjem i zaštitom ljudskih i manjinskih prava.

Konačno, odgovarajuću ulogu u primjeni i monitoringu Strategije imaće i pojedine međunarodne organizacije, posebno Savjet Evrope, OEBS, UNDP, UNICEF i Fond za otvoreno društvo, naročito u kontekstu izrade i finansiranja konkretnih projekata, izgradnje kadrovskih kapaciteta, pružanja stručne i ekspertske pomoći, organizovanja treninga i seminara i sl.

Trajanje Strategije i odnos prema Dekadi romske inkluzije

Mjere i aktivnosti predviđene Strategijom u cilju poboljšanja položaja Roma i njihove integracije u građansko društvo treba da se realizuju u periodu od 4 godine od usvajanja Strategije od strane Vlade, odnosno od trenutka od kada počne primjena prvih mjera i aktivnosti.

Početak primjene Strategije je pitanje odluke Vlade, odnosno dogovora Vlade i predstavnika romske zajednice. Nakon odluke Vlade o usvajanju Strategije, moguće je definisati određen vremenski period za elaboriranje i propagandno-informaciono predstavljanje Strategije, kako akterima u Crnoj Gori, tako i u međunarodnoj zajednici.

Ovaj period bi takođe obuhvatao sprovođenje određenih pripremni radnji i aktivnosti za početak primjene Strategije. U svakom slučaju ovaj period ne bi bio duži od šest mjeseci, posebno uzimajući u obzir stanje romske populacije i neophodnost preduzimanja predloženih urgentnih mjera.

Vlada godišnje razmatra i usvaja rezultate primjene Strategije, kao i eventualne dopune i promjene predloženih mjera i aktivnosti u skladu sa ostvarivanjem zacrtanih ciljeva Strategije. Nakon pomenutog perioda Vlada će razmotriti potrebu produženja, dopune ili usvajanja potpuno nove Strategije, u skladu sa ostvarivanjem rezultata Akcionog plana Dekade romske inkluzije.

U odnosu na Akcioni plan i Dekadu romske inkluzije, Strategija sa jedne strane znači konkretizaciju ostvarenja najvažnijih ciljeva Plana i Dekade u relativno predvidivom vremenskom periodu. U tom smislu, Strategija označava početni, inicijalni korak u procesu ostvarivanja dugoročnih ciljeva Dekade. Suštinski, Strategija omogućava stvaranje neophodnih polaznih pretpostavki, političkih, pravnih, materijalnih, stručnih za ostvarivanje dugoročnih ciljeva Dekade.

Sa druge strane Strategija ide korak dalje i u relativno kratkom vremenskom periodu uključuje i ostvarenje ciljeva koji nijesu nominalno predviđeni Akcionim planom, kao što su izrada i ažuriranje statističko-analitičke baze podataka, pravno registrovanje i izdavanje ličnih dokumenata većini lica romske nacionalnosti, političko predstavljanje romske populacije. To su takođe važne pretpostavke za ostvarenje najvažnijih ciljeva Dekade romske inkluzije. U tom smislu Strategija i Akcioni plan nalaze se u međusobnom odnosu funkcionalne korelacije. Oba dokumenta su djelovi jedinstvenog društvenog procesa sa krajnjim, zajedničkim ciljem: obezbjeđenjem osnovnih ljudskih prava za Rome i njihovu integraciju u savremene društvene tokove.

S A D R Ź A J

	Strana
Uvodne napomene	2
Strategija kao dio politike zaštite manjina	4
Razlozi za usvajanje posebne Strategije	6
Struktura Strategije	7
Osnovne informacije o postojećem stanju romske populacije	8
Dugoročni zadaci i ciljevi Strategije	9
Kratkoročni ciljevi i zadaci Strategije	10
Rukovodni principi Strategije	11
Konceptualni pristupi i ciljne grupe Strategije	11
Prioritetne oblasti djelovanja, neophodne mjere, Nosioći aktivnosti, rokovi i troškovi	12
1. Baza podataka o romskoj populaciji	13
2. Pravni status – zabrana diskriminacije, registracija, lična dokumenta	13
3. Obrazovanje	14
4. Zapošljavanje i prava iz radnog odnosa	18
5. Zdravlje i zdravstvena zaštita	20
6. Socijalna i dječija zaštita	21
7. Uslovi stanovanja i života	22
8. Učešće romske manjine u političkom i javnom životu	23
Metodi implementacije Strategije	24
Uloga različitih aktera u usvajanju, primjeni i evaluaciji rezultata Strategije	25
Trajanje Strategije i odnos prema Dekadi romske inkluzije	26